

TEORIJSKA I PRAKTIČNA PROMIŠLJANJA O LEKSIČKIM I LEKSIKOGRAFSKIM DVOJBAMA

Branka Tafra
OD RIJEČI DO RJEČNIKA

(Školska knjiga, Zagreb, 2005.)

U knjizi *Od riječi do rječnika* uvršteno je – uz manju tehničku doradu – 16 radova koje je Branka Tafra objavila u posljednjih desetak godina u različitim znanstvenim publikacijama i 3 neobjavljena rada. Svi su prilozi nastali iz leksikografskih dvojbi o kojima je autorica promišljala na teorijskom i praktičnom planu. Središnja tema svih priloga uvrštenih u knjigu je riječ kao jezična jedinica kojoj pristupa s leksikološkog ili s gramatičkog stajališta, a potom je smješta u leksikografski okvir.

U uvodnome poglavlju znakovita naslova "Leksikografsko prokletstvo i radost" (7–10) autorica obrazlaže poticaje za teorijska promišljanja prezentirana u knjizi.

Prva dva poglavlja problematiziraju brojevnost riječi u hrvatskome jeziku. Autorica konstatira da su brojevi kao podskup brojevnih riječi u priručnicima i literaturi nepotpuno i različito obrađeni, što rezultira upitnošću njihova statusa, a to ima za posljedicu nesigurnost u uporabi i dvojbe u odabiru njihovih oblika. U prvome se poglavlju pod naslovom *Oba, obadva* (11–38) usredotočuje na leksičke jedinice koje znače 'dva' (ima ih 21 ako se zanemari razlikovanje po rodu), ali se

dotiče i drugih brojevnih riječi. Najprije utvrđuje inventar tih jedinica, zatim ih razvrstava u vrste riječi, potom govori o njihovim morfološkim i značenjskim obilježjima. Provedenom je anketom utvrdila odnos hrvatskih govornika prema izbornim jedinicama u različitim kontekstima. Anketa je pokazala da su hrvatski govornici vrlo nesigurni kad treba reći da neki skup sadrži dva člana. Raščlanjena su ograničenja koja govornik može sam nametnuti pri njihovu izboru, potom ograničenja zbog gramatičkih i semantičkih imeničkih kategorija te leksičkoga značenja pojedinih imenica. Nakon raščlambe tih ograničenja utvrdila je deset distribucijskih razreda brojevnih riječi i imenica, što predstavlja važan prinos vrlo složenoj problematici brojevnih riječi. Autorica zaključuje da su odnosi ove heterogene skupine riječi i imenica vrlo složeni jer uz "istu brojevnu riječ jedna imenica dolazi, a druga koja je iz istoga leksičko-semantičkoga razreda i istih gramatičkih obilježja ne dolazi". Distribucijska su ograničenja uvjetovana leksičkim značenjem imenica.

Drugo poglavlje pod naslovom *Morfološka obilježja brojevnih riječi* (39–53) donosi niz novih spoznaja i zaključaka o

brojevnim riječima. Nakon raščlambe propusta i utvrđivanja velike neujednačenosti u dosadašnjim opisima brojevnih riječi u hrvatskim jezičnim priručnicima, brojevne su riječi razvrstane u leksičko-gramatičke razrede s obzirom na njihovo kategorijalno značenje i podrazrede s obzirom na (ne)promjenljivost. Autorica zaključuje da su morfološka obilježja brojevnih riječi najmanje sporna (iako su njihovi opisi u jezičnim priručnicima neujednačeni) i da mnogo veći problemi nastaju u njihovu slaganju s predikatnim riječima te u njihovoj distribuciji u imeničkim skupinama. Ona upućuje na nužnost razdvajanja zbirnih brojeva od brojevnih pridjeva u jezičnim priručnicima i nesvrstavanje među brojeve riječi koje po svome značenju i po sintaktičkim i morfološkim obilježjima pripadaju drugim vrstama riječi.

U poglavlju *Lice i osoba* (55–66) u središte je promišljanja stavljena gramatička kategorija lica i semantička kategorija osobe. U slavističkoj se literaturi kategorija muške osobe navodi kao obilježje zapadnoslavenskih jezika. Hrvatske je gramatike ne spominju iako i u hrvatskome jeziku postoje njezini tragovi. Autorica uspostavlja naziv kategorija osobnosti i razlučuje je od kategorije živosti i kategorije lica i ukratko je prikazuje u slavenskim jezicima, zatim u hrvatskim organskim idiomima i u standardnome jeziku. Budući da ona utječe na klasifikaciju morfoloških paradigmi u nekim sjevernočakavskim govorima i na distribuciju brojevnih riječi u standardnom jeziku, autorica drži da je *kategorija osobnosti* svojstvena i hrvatskomu jeziku

te zaključuje da su u hrvatskome jeziku potrebna dva naziva, *lice* i *osoba*, jer hrvatski jezik ima dvije kategorije, gramatičku *kategoriju lica* i semantičku *kategoriju osobnosti*. Stoga drži pogrešnim zamjenjivati naziv kategorija lica u kategoriju osobe, kako to čine neki priručnici. Autorica podupire svoj zaključak s još dva argumenta: 1. Nema opravdana razloga da se samo *lice* smatra nepoželjnim nazivom kad su u našu gramatiku iz istoga izvora (crkvenoslavenskoga) i istim putem (Karadžić i Daničić) ušli, a potom su i prihvaćeni nazivi: *glagol*, *rod*, *sklanjati*, *sprezati* itd. 2. Jezik se ne smije izjednačivati s izvanjezičnom stvarnošću. Zagovornici gramatičkog naziva *osoba* zanemaruju činjenicu da *osoba* u jeziku nije isto što i *osoba* u izvanjezičnoj stvarnošću, kao što ni nazivi *broj* ni *rod* ne odražavaju rod i broj iz izvanjezične stvarnošću. Kao što se gramatički i značenjski razlikuju *rod* i *spol*, tako treba razlikovati *lice* i *osoba*. Autorica ovim poglavljem daje novi opis jedne imeničke kategorije i uspostavlja terminološke paradigme.

U poglavlju "*Neppravilnici*" u hrvatskoj gramatici i rječniku (67–82) prikazuju se odstupanja od tipičnih ostvaraja pojedinih imeničkih kategorija (broja, roda, padeža) i daje model za slična istraživanja ostalih punoznačnih riječi koje nemaju sve gramatičke kategorije koje su svojstvene leksičko-gramatičkomu razredu kojemu te riječi pripadaju ili u kojih pojedine kategorije odstupaju od prototipnoga ostvaraja. Analiza opisa gramatičkih kategorija u hrvatskim gramatikama i rječnicima pokazuje da se gotovo redovito opisuju tipični predstavnici pojedinih

kategorija, a da se nedovoljno ili nikako ne opisuju odstupanja. Autorica predlaže dopunu opisa kategorije broja s njezinim netipičnim ostvarajima: 1. a) imenice koje imaju samo jedninski oblik, b) imenice koje imaju samo množinski oblik, c) imenice koje zbog promjene značenja iz nebrojivih prelaze u brojive, d) brojive imenice koje se, najčešće iz stilskih razloga, u određenim kontekstima singulariziraju, e) brojive imenice koje motiviraju zbirne imenice kojima se množina izriče kao cjelina nasuprot izbrojivoj množini, f) zbirne imenice koje imaju množinu, 2. potpuni sinkretizam (jd. i mn.). Uzimajući u obzir sve ostvaraje pojedinih kategorija, autorica je predložila dopunu dosadašnjeg opisa rodovnoga i sklonidbenoga ineničkoga sustava. Nakon razmatranja netipičnih predstavnika pojedinih kategorija zaključuje da se oni u gramatici ne bi smjeli opisivati kao nepravilnost, nego bi trebali dobiti status potkategorije unutar pojedine kategorije. U leksikografskoj bi obradi, drži autorica, trebalo navesti sva takva odstupanja kao gramatičke obavijesti o natuknici. Ovo poglavlje nudi niz zanimljivih leksikografskih rješenja, npr. zbog gramatičkih (razlika u broju) i semantičkih (odvojena značenja) razloga predlažu se dva rječnička članka: *izbor* i *izbori* m. pl. t. (pravni termin). Ovo je poglavlje stoga poticajno s gramatičkog i leksikografskog stajališta.

Autorica se u poglavlju *Razgraničavanje roda i spola (gramatički i leksikografski problem)* (83–98) vraća problemu odnosa roda i spola. Ti su odnosi vrlo složeni, uzmu li se u obzir višečlani rodovni sustavi i unutar njih podsustavi. Motiviranost roda spolom nije potpuna ni u

jednom jeziku. Budući da razni čimbenici utječu na određivanje roda, autorica smatra potrebnim utvrditi kriterij koji bi pomogao leksikografu pri odluci koju će staviti gramatičku odrednicu. Potom daje pregledan opis roda u jezikoslovnoj literaturi i u hrvatskim rječnicima, te prijedlog leksikografskog opisa. Na koncu zaključuje: "Kategorija roda u rječniku treba biti morfološki podatak, a spol kao sastavnica leksičkoga značenja treba biti prepoznatljiv u definiciji."

Poglavlje *Konverzija kao gramatički i leksikografski problem*" (99–114) otvara pitanje koje je u hrvatskim gramatikama bilo gotovo zanemareno. Određuju se granice konverzije kao tvorbenoga načina (nulta derivacija, odnosno bezafiksalna tvorba) i predlaže njezina tipologija. Konverziji se pristupa s gramatičkoga i leksikografskoga stajališta kako bi se riješilo gramatičko pitanje: jedna ili dvije riječi, odnosno leksikografsko: jedna ili dvije natuknice. Razrađeni su kriteriji (akcenatski, morfološki, tvorbeni, sintaktički, semantički i leksikološki) kojima se u svakom pojedinom slučaju utvrđuje prelazak riječi iz jedne u drugu vrstu. Autorica temeljenim leksikološkim dokazima suprotstavlja mišljenju, koje se nerijetko sreće u svjetskoj jezikoslovnoj literaturi, da je konverzija način nastanka homonima. Obradena tema ima važno teorijsko i praktično značenje. Na teorijskoj je razini značajna jer je teško odrediti granice među vrstama riječi, razgraničiti konverziju od promjene funkcije unutar iste vrste riječi te razlučiti situacijsku i autorsku konverziju od završenoga dugoga jezičnog procesa nastanka nove riječi. Na praktičnoj je

razini tako razrađena tema značajna po tome što daje nekoliko prijedloga gramatičarima da uvrste konverziju kao tvorbeni način te da u opis imeničke sklonidbe uvedu novi tip – pridjevnu sklonidbu (tip *Hrvatska*), a leksikografima da homografske natuknice koje pripadaju dvjema vrstama riječi obrade u posebnim rječničkim člancima.

Nakon što je obradila konverziju kao način popunjavanja leksičkoga fonda, autorica je ponovno otvorila pitanje jezikoslovnih razgraničenja. Naime, u poglavlju *Leksikalizacija kao leksikološki i leksikografski problem* (115–123) istražila je leksikalizaciju kao jedan od načina nastanka novih leksičkih jedinica. Iako leksikalizacija pripada jezičnim univerzalijama, postoje vrlo različita tumačenja što ona zapravo jest. Ovdje se ona određuje kao semantički proces kojim od oblika riječi i leksičkih skupina nastaju nove leksičke jedinice, jednočlane (*Očenaš, boktepitaj*) i višečlane (*lijepa kata*). Ova rasprava otvara pitanja razgraničenja leksičke jedinice od sintagme i frazema te leksikalizacije od konverzije, sintigmatizacije i idiomatizacije.

U poglavlju pod naslovom *Leksičko značenje i gramatička kategorija broja* (125–136) analizira se utjecaj leksičkog značenja na promjene gramatičkih obilježja u imenica i promatra se leksikografski opis tih promjena na primjerima hrvatskih rječnika. Daje se jedno od mogućih odnosa semantike i morfologije na primjeru odnosa leksičkog značenja i kategorije broja. Leksičko značenje može određivati kojeg je roda (tip *ovaj/ova propalica*) i kojeg je broja (*slaba pamet / kad se pameti slože*)

imenica. Hrvatski rječnici ne poklanjaju tomu dužnu pomnju. Zanemarena je isprepletenost leksičkih i gramatičkih obilježja u leksičkoj jedinici i njihova međuzavisnost. Autorica usmjeruje pozornost na primjere imenica koje mogu biti brojive i nebrojive, kad kategorija brojivosti u istoj imenici ima simetrične i nesimetrične oznake, što bi trebalo biti predmetom leksikografskog opisa.

U poglavlju *Gramatički kriteriji za rječničku natuknicu* (137–153) utvrđuje se što je osnovna gramatička, a što leksikografska jedinica i njihovo podudaranje odnosno nepodudaranje, kao i ovisnost i neovisnost lijeve strane rječnika o gramatici. Autorica zaključuje da su "osnovne jedinice gramatike i rječnika različite pojavnice, da se u većini poklapaju, ali da ima i odstupanja". Ovo je poglavlje vrlo važno za leksikografiju jer upozorava na to što sve leksikograf prilikom planiranja rječnika mora uzeti u obzir, prije svega da bi se utvrdili čvrsti kriteriji leksikografske obrade kako bi se istovrsna građa koliko je moguće dosljednije obradila.

Autorica u poglavlju *Leksikografski postupci* (154–166) naglašava nužnost uspostave leksikografskih kriterija koji osiguravaju visok stupanj ujednačenosti u obradi natuknice, kao i razradu leksikografskih postupaka za svaku fazu rada na rječniku. Upozorava na važnije postupke koje treba razraditi već u uputama za obradu rječnika.

U poglavlju *Leksikografska recepcija jezikoslovnih spoznaja* (167–179) na izabranim se primjerima leksikografske obrade pokazuje (ne)usuglašenost hrvatske leksikografije s postojećom

jezikoslovnom literaturom, osobito s onom od koje bi leksikografija mogla mnogo toga prihvatiti i primijeniti. Autorica pozornost posvećuje leksičkoj i gramatičkoj višeznačnosti i mogućim posljedicama ako se ona nepotpuno obradi, zatim pitanju definicije u jednojezičnicima, neusuglašenosti rječnika s jezikoslovnim i drugim znanstvenim spoznajama koje se ugrađuju u rječnik.

U poglavlju *Hrvatska leksikografija – potrebe i mogućnosti* (181–191) hrvatska je leksikografija najprije stavljena u europski kontekst, a potom se utvrđuje mjesto koje je zauzimala u prošlosti i koje zauzima danas. Na toj osnovi autorica upućuje na to što bi se moglo napraviti da hrvatska leksikografija ne zaostane za suvremenim leksikografskim dostignućima u svijetu.

U poglavlju *Hrvatska leksikografija između politike i lingvistike* (193–202) argumentirano se dokazuje da je hrvatska leksikografija imala kontinuirano jasan samostalni razvoj bez obzira na političke promjene i na promjene naziva jezika te na standardnojezične konvergentne procese u 20. stoljeću. Pomno odabrani primjeri pokazuju i dokazuju da su hrvatski rječnici očiti pokazatelji samobitnosti hrvatskoga jezika. Politički utjecaj na autore rječnika vidljiv je samo u nazivu jezika. U izboru leksičkih jedinica autori su imali slobodu. Vrijeme nastanka rječnika, naziv jezika i autorov predgovor nisu dovoljan pokazatelj koji je leksik uvršten u rječnik. Sve su iznesene tvrdnje potkrijepljene primjerima iz jednojezičnih i dvojezičnih rječnika.

S promjenama društvenoga i državnoga uređenja u Hrvatskoj očitovale su se

velike promjene u leksiku. Autorica upućuje na to kako postoji velika potreba za istraživanjima tih promjena. U poglavlju *Leksičke izrabljenice u hrvatskim javnim medijima* (203–212) analizira primjere leksičkih stereotipa kao dijela promjena u informativnom žanru novinarskoga stila posljednjih godina u Hrvatskoj i utvrđuje kako su mnoge riječi zbog velike uporabne čestote promijenile značenje ili promijenile registar, a mnoge su se desemantizirale ili proširile značenje toliko da znače sve ili ništa. Poglavlje završava zanimljivim zaključkom: "Postoji paradoks u normama hrvatskoga standardnoga jezika. Leksička se norma najteže uspostavlja jer se leksik 'otima' normiranju, a pravopisna se najlakše određuje jer je ona čista konvencija. Trenutno postoji pravopisna sloboda, unatoč propisanomu pravopisu, i leksička isključivost, umjesto da bude obratno."

U četiri se uzastopna poglavlja problematiziraju odnosi među riječima: njihova sličnost, istoznačnost i blisko značnost. U poglavlju *Blisko značni odnosi u leksiku* (213–226) preispituje se postavka uvriježena u jezikoslovnoj literaturi da je blisko značnost vrsta sinonimije. Prikazani su uvjeti koji moraju biti zadovoljeni da bi riječi mogle biti kandidatima za sinonimiju: sinonimi mogu biti riječi samo ako pripadaju istomu leksičko-gramatičkomu razredu unutar jednoga jezika. "Teritorijalna i vremenska raslojenost leksika sužava prostor sinonimiji, dok stilaska raslojenost unutar standardnoga jezika ne bi trebala biti preprekom za sinonimijske odnose." Autorica je nakon razrade kriterija i metoda za utvrđivanje sinonimičnosti

dala novi pristup sinonimiji i otklonila podjelu na prave i neprave, potpune i nepotpune sinonime, te pokazala da se bliskoznačnost ne može smatrati vrstom sinonimije.

Izrazna, sadržajna i izrazno-sadržajna sličnost leksičkih jedinica očituje se i na paradigmatском i na sintagmatskom planu. U poglavlju *Leksičke pogreške zbog sličnosti* (227–247) najprije se istražuju paradigmatски semantički odnosi među leksičkim jedinicama koji se temelje na sličnosti, a potom se na temelju provedene ankete istražuju razlozi međusobne zamjenjivosti sličnih leksičkih jedinica zbog kojih se narušava leksička norma.

Jezikoslovna se literatura od leksičko-semantičkih pitanja najmanje bavila paronimijom, a radovi u kojima se ona dotiče pokazuju velika razilaženja u njezinu poimanju i tumačenju. U poglavlju *Paronimi između uporabe i kodifikacije* (249–266) utvrđeno je osam kriterija koje riječi moraju zadovoljiti da bi se moglo govoriti o paronima (pripadnost jednomu jeziku, pripadnost samo standardnomu jeziku ili samo jednomu od organskih idioma, pripadnost jednomu vremenskomu odsječku, pripadnost istomu leksičko-gramatičkomu razredu, pripadnost istoj gramatičkoj kategoriji i istoj tvorbenoj porodici, djelomična podudarnost fonološke i semantičke strukture). Paronimija stvara zbog sličnosti na izraznoj i sadržajnoj razini probleme u svim jezicima. S obzirom na to da ih veže izrazna sličnost, autorica razgraničuje istokorijenske antonime i sinonime od paronima. Potom paronime dijeli prema tvorbenim

kriterijima na sufiksalne, prefiksalne i korijenske. Na temelju rezultata dobivenih u anketi otkriva probleme u razumijevanju i uporabi paronima, a potom na temelju pojedinih primjera pokazuje odnos kodifikacije i porabe. Budući da se paronimi zbog izrazne i značenjske sličnosti često zamjenjuju i stvaraju smetnje u komunikaciji, a uporaba pokazuje prilično odstupanje od kodifikacijske norme, autorica u zaključku naglašava prijeku potrebu “da se izradi rječnik u kojem će osim njihovih definicija, koje će pokazati njihovu raznovrsnost, i tvorbene različambe biti navedeni primjeri njihove leksičke i sintaktičke spojivosti, s upozorenjem na različitosti, razgraničenje prema antonimima i sinonimima, ali i komentari najčešćih pogrešaka”.

U poglavlju *Desinonimizacija* (267–279) autorica iznova propituje nazive sinonim i sinonimija, istoznačnica i bliskoznačnica, istoznačnost i bliskoznačnost. Potom razmatra istokorijenske sinonime jer kod njih vidi mogućnost “da se takve dublete počinju razjednačivati, desinonimizirati”. Desinonimizacija je prema tome “jedan od načina nastanka paronima, riječi istoga korijena, dakle izrazno djelomično podudarnih, i različita značenja, ali s jakim potencijalom zamjenljivosti zbog zvukovne i značenjske bliskosti”. U tom se smislu autorica zalaže za razlikovanje primjerice naziva *primalac* i *davalac* (jezik) od *primatelj* i *davatelj* (osoba). Ističe također da je zbog prevelike sličnosti na izraznom i sadržajnom planu ponekad teško razgraničiti istokorijenske sinonime i paronime jer upravo zbog desinonimizacije izvedenice sinonimne tvorbe ne moraju biti sinonimi (npr.

bezok i bezočan). Autorica u zaključku upozorava da bi rječnici morali bilježiti rezultate desinonimizacije jer je riječ o novim leksičkim jedinicama.

U posljednjem poglavlju pod naslovom *Frazeološki izazovi* (281–297) autorica preispituje granice frazema i otvara gramatička i pravopisna pitanja u frazeologiji (npr. rastavljeno ili sastavljeno pisanje, pisanje s crticom, pisanje velikog ili malog slova) o kojima se u hrvatskome jezikoslovlju nije raspravljalo ili o kojima ne postoje suglasja. Osobitu pozornost posvećuje obradi konverzije u frazeološkim rječnicima na razini sastavnica i na razini frazema. Raščlamba tih pitanja provedena je na općejezičnim (Anić) i frazeološkim rječnicima (Menac, Matešić, Menac–Fink–Venturin). Autoričina su

promišljanja i spoznaje iznesene u ovome poglavlju poticajna za frazeologiju, semantiku, sintaksu i ortografiju.

Branka Tafra svojim je radovima objavljenim u ovoj knjizi utrla put prema područjima koja još nisu u kroatistici, ali ni u općem jezikoslovlju do kraja istražena, bilo da je riječ o leksikološko-leksikografskim (sinonimija, paronimija, leksikalizacija) ili o gramatičkim temama (brojevnje riječi, konverzija, razgraničenje roda i spola, kategorija osobnosti, kategorija roda). Knjiga ima veliku teorijsku vrijednost, ali se na tome ne ograničava, nego nudi rješenja i razradu praktične primjene iznesenih spoznaja. Pisci gramatika i leksikografi te će teorijski valjano utemeljene spoznaje i argumentirane zaključke ubuduće morati uzeti u obzir.

Marija Turk

ZNAČAJNA ČAKAVOLOŠKA MONOGRAFIJA

Silvana Vranić

ČAKAVSKI EKAJSKI DIJALEKT: SUSTAV I PODSUSTAVI

(Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku, Biblioteka časopisa *Fluminensia*, knj. 1, Rijeka, 2005.)

I.

Knjiga Silvane Vranić *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*, prvijenac u Biblioteci *Fluminensije*, časopisa za filološka istraživanja Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci, predočava znanstvenoj javnosti rezultate i sukes autoričina istraživanja sjeverozapadnoga čakavskoga jezičnoga kompleksa započetoga 1993. a zaključenoga obranom

doktorske disertacije 1999. godine na Filozofskom fakultetu u Rijeci.

Knjiga se temelji na disertaciji koja je užoj znanstvenoj javnosti u općim crtama poznata već sedam godina. Kao što je u takvim slučajevima uobičajeno, knjiga nije puka kopija forme i sadržaja predložka. U njoj su dijelovi uobičajeno obvezni u disertaciji preobličeni, neki su posve ili djelomično prekomponirani, neki skra-